

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Przemiany demograficzne w kwartałach miejskich Bytomia

Author: Dariusz Gierczak, Maria Tkocz

Citation style: Gierczak Dariusz, Tkocz Maria. (2008). Przemiany demograficzne w kwartałach miejskich Bytomia. "Acta Geographica Silesiana" ([T.] 4 (2008), s. 11-16).

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Dariusz Gierczak¹, Maria Tkocz²

¹Herder Institut, Gisonenweg 5-7, 35 037 Marburg, Niemcy

²Uniwersytet Śląski, Wydział Nauk o Ziemi, ul. Będzińska 60, 41-200 Sosnowiec

PRZEMIANY DEMOGRAFICZNE W KWARTAŁACH MIEJSKICH BYTOMIA

Герчак Д., Ткоц М. **Преобразования демографии городских кварталов Бытома**. Представлены тенденции демографических изменений в г. Бытом и в двух его кварталах: Кнайфельд и Старый Розбарк. Данные изменения отличаются падением числа жителей, вызванным, в основном, естественной и миграционной убылью, старением общества, ростом числа домашних хозяйств, состоящих из двух или одного человека, а также партнёрских союзов не семейного характера. Отмеченные изменения похожи на тренды, типичные для „второго демографического перехода”, наблюдаемого в странах Западной Европы с 60-х годов XX века.

Gierczak D., Tkocz M. **Demographic transformations in the quarters of Bytom**. In the article there were presented the demographic changes regarding Bytom and its two quarters – Knajfeld and Stary Rozbark. They are characterized by a significant decrease in the inhabitants' population caused mainly by natural and migratory loss, an ageing society and growth in one- or two person-households and partnerships of a non-family type. Those changes are similar to the trends typical of the second demographic transition observed in Western countries since the 60ies of the 20th century.

Zarys treści

Przedstawiono tendencje zmian demograficznych w Bytomiu oraz w dwóch kwartałach miasta: Knajfeldzie i Starym Rozbarku. Charakteryzują się one znaczącym spadkiem liczby mieszkańców, spowodowanym głównie ubytkiem naturalnym i migracyjnym, starzeniem się społeczeństwa, wzrostem jedno- i dwuosobowych gospodarstw domowych oraz związków partnerskich o charakterze nierodzinnym. Zmiany te wykazują podobieństwo do trendów charakterystycznych dla drugiego przejścia demograficznego, obserwowanego w krajach Europy Zachodniej od lat 60. XX wieku..

WPROWADZENIE

Niemal od początku transformacji, czyli od 1990 r., można obserwować w Polsce oraz w innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej proces głębokich przemian demograficznych. Podobne procesy występują w Europie Zachodniej od lat 60. XX w. Charakteryzują się one głównie niską rozrodczością, starzeniem się społeczeństwa oraz znaczącymi zmianami form pożycia. Szczególnie w tym ostatnim przypadku uwiadcniają się zależności między przemianami demograficznymi a społecznymi. W ich efekcie zmalało np. znaczenie klasycznie pojmowanej rodziny.

Przemiany demograficzne okresu transformacji w Polsce były szeroko omawiane z perspektywy ca-

łego kraju, nie brakuje również regionalnych ujęć problemu oraz dotyczących niektórych większych miast. Nie sposób jednak znaleźć opracowania zajmującego się tymi przemianami w mikroskali, np. na poziomie kwartałów miejskich, co można tłumaczyć m. in. niedostępnością odpowiednich danych, zwłaszcza statystycznych. Jednakże właśnie zależności między procesami demograficznymi kształtującymi się na poziomie makro i mikro mają szczególne znaczenie dla aktualnie zachodzących przemian (STEINFÜHRER, HAASE, 2007).

Doświadczenia dużych miast zachodnioeuropejskich pokazują, że równolegle do spadku ogólnej liczby mieszkańców danego ośrodka, niektóre obszary w jego granicach wykazują przeciwstawne tendencje. Zaobserwowano je również w niektórych dzielnicach Bytomia, starego miasta przemysłowego, liczącego 186,1 tys. mieszkańców i zajmującego w 2006 roku w rankingu największych miast Polski 20 pozycję.

Niniejszy artykuł jest poświęcony podobieństwom i różnicom przemian demograficznych w dwóch kwartałach Bytomia o odmiennym profilu socjodemograficznym: Knajfeld (Małe Pole) w południowej części administracyjnej dzielnicy Śródmieście oraz Stary Rozbark, będący częścią dzielnicy Rozbark (rys. 1). Przemiany te przedstawiono na tle przemian demograficznych Bytomia.¹

¹ Prezentowane rezultaty opierają się częściowo na wynikach badań przeprowadzonych w ramach projektu *Społeczno-*

W niniejszym artykule pojęcie kwartału odnosi się do obszaru, tworzącego w tradycji miejskiej stosunkowo spójną jednostkę, ze względu na historię powstania, bądź homogeniczną strukturę zabudowy oraz więzi społeczne mieszkańców. Granice kwartału nie muszą pokrywać się z formalnie wytyczonymi granicami administracyjnymi dzielnic, które często tworzone były sztucznie, np. wzdłuż znaczących ciągów komunikacyjnych (SCHNUR, 2008).

Rys. 1. Położenie Knajfeldu i Starego Rozbarku na tle pozostałych dzielnic Bytomia

Fig. 1. The localization of Knajfeld and Stary Rozbark in the background of other districts of Bytom

CHARAKTERYSTYKA PRZEMIAN DEMOGRAFICZNYCH W OKRESIE TRANSFORMACJI

Procesowi transformacji politycznej i gospodarczej w krajach Europy Środkowej i Wschodniej towarzyszył proces szerokich przemian społecznych i demograficznych. Te ostatnie przypominają procesy zachodzące w krajach Europy Zachodniej, znane od początku lat 1960., a określane obecnie mianem drugiego przejścia demograficznego (LESTHAEGHE, van de KAA, 1986; van de KAA, 1987; SOBOTKA, ZEMAN, KANTOROM, 2003). Najważniejsze jego cechy to niska rozrodność oraz wzrastająca średnia długość życia. Przemiany te powiązane są z licznymi przemianami społecznymi, jak wzrastające zna-

czenie samorealizacji i postępująca indywidualizacja społeczeństwa, czego skutkiem jest m. in. zaburzenie tradycyjnych struktur społecznych. W efekcie np. zwiększyło się rozprzestrzenienie nietradycyjnych czy nierodzinnych gospodarstw domowych. O ile wcześniej zachowania społeczne zdominowane były przez stosunkowo silne i stabilne powiązania rodzinne, obecnie można zaobserwować, że zmiana roli i pozycji społecznej kobiety, edukacja seksualna oraz rosnące znaczenie migracji przyczyniły się do luźniejszych form współżycia międzyludzkiego. Założenie rodziny czy podtrzymywanie więzów rodzinnych coraz częściej ustępuje miejsca innym celom życiowym (LESTHAEGHE, van de KAA 1986; van de KAA 1987). Charakterystyczne jest odraczanie małżeństwa oraz decyzji o posiadaniu potomstwa, czy też rezygnacja z tych celów. Konsekwencją jest spadek rozrodności, prowadzący do poziomu dzietności długotrwale utrzymującego się poniżej prostej zastępowalności pokoleń. Ponieważ równocześnie ze spadkiem liczby urodzeń wzrasta przeciętna długość trwania życia, silnie zarysowuje się proces starzenia się ludności. Z czasem prowadzi to do spadku ogólnej liczby ludności (OKÓLSKI, 2003; STEINFÜHRER, HAASE, 2007). Pluralizacja stylów życia i rodzajów zachowań oraz postępująca indywidualizacja prowadzą także do spadku przeciętnej wielkości gospodarstwa domowego oraz do rozprzestrzeniania się nietradycyjnych form zamieszkiwania. Liczba osób żyjących samotnie z własnego wyboru, bezdzietnych par, konkubinatów, czy wspólnego zamieszkiwania przez osoby niespokrewnione stale wzrasta (HAASE, KABISCH, STEINFÜHRER 2005).

Przedstawione przemiany demograficzne odzwierciedlają się w strukturach gospodarstw domowych (GOBER 1990; BUZAR, OGDEN, HALL, 2005). Zależności te pozostają jednak stosunkowo słabo poznane. Dopiero od niedawna związki między demografią a mieszkalnictwem badane są w ramach demografii mieszkalnictwa (*housing demography*). Zależności te są o tyle istotne, że to gospodarstwa domowe rozstrzygają o pewnych zachowaniach demograficznych, takich jak założenie rodziny, reprodukcja czy wybór bądź zmiana miejsca zamieszkania (STEINFÜHRER, HAASE, 2007). Zwiększone zainteresowanie tym problemem wynika częściowo ze specyfiki obecnych przemian demograficznych, którym towarzyszą gwałtowne ilościowe i jakościowe przemiany struktur gospodarstw domowych (por. BUZAR, OGDEN, HALL 2005). Nowe gospodarstwa domowe często są mniej stabilne, ponieważ coraz więcej osób zmienia, nieraz wielokrotnie, relacje partnerskie w ciągu całego cyklu życiowego, co wiąże się często z rozwiązaniem jed-

przestrzenne konsekwencje przemian demograficznych w dużych miastach środkowoeuropejskich (Możliwości i ograniczenia wymiany doświadczeń z Europy Zachodniej i wschodnich Niemiec), koordynowanego przez Wydział Socjologii Miast i Terenów Podmiejskich w Centrum Badań Środowiskowych im. Helmholtza - UFZ w Lipsku, finansowanego przez VolkswagenStiftung w ramach programu *Intelektualne podstawy i wyzwania rozszerzonej Europy*.

nego i powstaniem nowego gospodarstwa domowego, a nieraz dwóch.

Niektóre z zarysowanych procesów rozpoczęły się w Polsce już przed 1990 r. Przebiegały one jednak z różnym natężeniem i w różnych wariantach lokalnych, z mniejszą z reguły dynamiką niż na Zachodzie (WĘCŁAWOWICZ, 2002). Po roku 1990 uległy one znacznemu przyspieszeniu, co w krótkim czasie doprowadziło m. in. do zaliczenia Polski do krajów o najniższej dzietności (KÖHLER, BILLARI, ORTEGA, 2002). Nałożenie się tych wielowarstwowych procesów doprowadziło miejscami do znacznego nawet spadku liczby ludności, do czego przyczyniła się także szeroka fala emigracji (WĘCŁAWOWICZ, 2002). Szczególną rolę odgrywała emigracja na Górnym Śląsku, gdzie ubytki migracyjne uwidoczniły się w niektórych dużych miastach już w latach 1970. i od początku transformacji odgrywały znaczącą rolę w kształtowaniu przemian demograficznych i społecznych regionu (HEFFNER, 2003). Bytom i inne miasta GOP-u, obok Łodzi, wykazują największy spadek liczby ludności w okresie transformacji (*Roczniki demograficzne*, 1990–2007).

TENDENCJE ZMIAN DEMOGRAFICZNYCH BYTOMIA W OKRESIE TRANSFORMACJI.

Od początku transformacji obserwuje się w Bytomiu proces stałego ubytku ludności. W latach 1990–2006 liczba mieszkańców obniżyła się z 231,2 tys. do 186,5 tys., czyli o blisko 20%. Należy jednak zaznaczyć, że największy ubytek mieszkańców (około 18 tys.) miał miejsce w 1998 r., kiedy nastąpiło restytuowanie praw miejskich Radzionkowa i wyodrębnienie tego miasta z granic administracyjnych Bytomia. Niezależnie od tego znaczącego ubytku, proces spadku ludności w Bytomiu zintensyfikował w XXI wieku. Tylko w latach 2000–2006 liczba ludności Bytomia obniżyła się o 9,3 tys. osób, w tym liczba mężczyzn o blisko 5 tys., a kobiet o 4,3 tys. Nierównomierny spadek liczby mężczyzn i kobiet spowodował wzrost wskaźnika feminizacji do wartości 106,6 w 2006 r. W 1990 r. Bytom charakteryzował się znacznie korzystniejszą strukturą płci, a wskaźnik feminizacji wynosił wówczas 102,8, co wiązało się z dużym napływem mężczyzn w przeszłości do pracy w górnictwie (TKOCZ, 1998).

Poszukując przyczyn spadku liczby ludności Bytomia, oprócz wymienionych zmian administracyjnych, należy także zwrócić uwagę na dwa najważniejsze czynniki kształtujące zmiany liczby ludności, czyli ruch naturalny i ruch migracyjny. Począwszy od 1992 przyrost naturalny w Bytomiu jest ujemny, czyli mamy do czynienia z ubytkiem naturalnym ludności. W XXI wieku kształtował się on

w granicach od -1,4‰ w 2000 roku do -2,4‰ w 2005 roku. Niewielki wzrost liczby urodzeń obserwowany od 2004 r. odzwierciedla ogólnoeuropejski trend obecnej dekady i związany jest z faktem wchodzenia w okres rozrodczy roczników wyżu demograficznego z początku lat 1980. (KOTOWSKA, 2001; HANTRAIS, 2006). Liczba urodzeń jest jednak w dalszym ciągu niższa niż liczba zgonów. Ocenia się, że w latach 1990–2006 Bytom stracił na skutek ubytku naturalnego około 3,5 tys. mieszkańców

Kolejną przyczyną spadku ludności jest wzrastający odpływ mieszkańców nie rekompensowany napływem, jak to miało miejsce w latach 1960. i na początku lat 1970. Od połowy lat 1970. w bilansie ludności miasta pojawiły się okresy z ujemnym saldem migracji, związanym głównie z emigracją zagraniczną, zwłaszcza do RFN, wiążącą się z wcześniejszą przynależnością miasta do Niemiec i możliwością szybkiego nabycia obywatelstwa niemieckiego przez mieszkańców miasta. Przykładowo można podać, że w jednym tylko roku 1976 wyemigrowało z Bytomia za granicę 2136 osób, czyli 35,7% emigrantów (*Rocznik statystyczny woj. katowickiego*, 1978). W przypadku migracji zagranicznych oficjalne dane wykazują jednak tylko liczbę osób, które wymeldowały się z rejestru mieszkańców, na co zdecydowało się stosunkowo niewiele wyjeżdżających. Według statystyk niemieckich napływ migrantów z Polski był około 10-krotnie wyższy, niż wynikałoby to z polskich źródeł (GIERCZAK, 2005). Nie ujawniają one jednak miejscowości, z której migranci przybyli. Ostatni spis ludności i mieszkań w Polsce z 2002 r. ujawnił dłuższą nieobecność, powyżej 12 miesięcy, 8,9 tys. osób, czyli 4,6% ogółu mieszkańców Bytomia (NSPIM, 2002, Bytom). W okresie po spisie, w latach 2003–2006, wyemigrowało za granicę kolejnych 1936 bytomian (*Przemiany demograficzne*, 2007).

O ile na początku okresu transformacji dominowały wyjazdy na stałe, o tyle w ostatnim okresie mają one przede wszystkim charakter czasowy, głównie zarobkowy. W ostatnich latach zmieniły się także kierunki emigracji. Rynki pracy innych krajów europejskich (Wielka Brytania, Irlandia, Niemcy) stały się bardziej atrakcyjne, również dla posiadaczy paszportów niemieckich. Oprócz migracji zagranicznych, Bytom charakteryzuje się wysokim odpływem ludności w inne obszary kraju, powodującym wysokie ujemne saldo migracji, które w XXI w. kształtowało się rokrocznie w granicach minus 1000–1500 osób.

W okresie między spisem 1988 a 2002 napływ migrantów do Bytomia wynosił zaledwie 13 378 osób (6,8%), w porównaniu z liczbą 62 775 przybyłych przed 1988 r. (32,4%). W latach 1950.

przyjezdni stanowili prawie połowę mieszkańców Bytomia (BUCHHOFFER, 1975). W latach pierwszej dekady XXI w. napływ kształtuje się w granicach 1100–1400 osób rocznie i jest w przybliżeniu o połowę niższy od liczby osób opuszczających miasto.

Tabela 1. Rozwój ludności w Bytomiu wg rejonów meldunkowych w latach 1988–2006 (w obecnych granicach miasta)

Table 1. The development of the population of Bytom (1988–2006) according to the data set on Knajfeld and Stary Rozbark registration regions

Dzielnica	1988	2002	2006	ubytek 1988- 2002	ubytek 2002- 2006
Bobrek	14.195	14.339	14.078	1,0%	–1,8 %
Karb					
Górniki	33.538	32.320	31.399	–3,6%	–2,8 %
Stolarzowice					
Miechowice	27.605	28.827	27.714	4,4%	–3,9 %
Stroszek					
Sucha Góra	9.936	9.621	9.872	–3,2%	,6%
Łagiewniki					
Szombierki	29.635	28.041	26.369	–5,4%	–6,0 %
Rozbark					
Śródmieście	92.886	80.384	76.713	–13,5%	–4,6 %
Bytom					
	207.796	193.532	186.145	–6,9%	–3,8 %

Zródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS-u (spisy ludności 1988 i 2002) oraz Urzędu Miejskiego w Bytomiu (za 2006 r.)

Konsekwencją przemian w ruchu naturalnym i migracyjnym jest proces starzenia się mieszkańców. Szczególnie niepokojącym zjawiskiem jest spadek populacji najmłodszej grupy mieszkańców do 14 roku życia, przy jednoczesnym wzroście liczby ludności powyżej 65 lat.

Pozytywnym zjawiskiem obserwowanym w Bytomiu, podobnie jak w innych miastach Polski, jest wzrost poziomu wykształcenia ludności. W latach 1988–2002 odsetek mieszkańców, powyżej 15 lat, z wykształceniem wyższym wzrósł z 5,1% do 7,3% (7,5% powyżej 13 lat), natomiast obniżył się odsetek osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym z 35,9% do 25,4% oraz z nieukończonym podstawowym z 1,9% do 1,4%. Mimo tych korzystnych zmian mieszkańcy Bytomia cechują się niższym odsetkiem osób z wykształceniem wyższym w porównaniu z wartościami średnimi dla woj. śląskiego (9,2% w 2002 r.)

Według spisu z 2002 r. mieszkańcy Bytomia tworzyli ogółem 79 264 gospodarstwa domowe, w tym 33,7% stanowiły gospodarstwa domowe nierodzinne, które skupiały 15,1% ludności. Na jedno gospodarstwo domowe przypadało 2,4 osoby, czyli znacznie mniej w porównaniu z rokiem 1988, kiedy wartość ta wynosiła 3,1. Coraz rzadszą formą zamieszkiwania są gospodarstwa wielopokoleniowe, obejmujące jeszcze stosunkowo niedawno nie raz trzy generacje. Takie gospodarstwa domowe są reliktem raczej nie spotykanym w dużych miastach Europy Zachodniej. W roku 2002 stanowiły one w Bytomiu 1,5 % ogółu gospodarstw domowych. Dominującymi typami gospodarstw domowych są

gospodarstwa jednoosobowe (31,3%) oraz dwuosobowe (26%). Ponad połowa tych gospodarstw posiada niezarobkowe źródło dochodów, w tym emeryci i renciści stanowią 42,9% gospodarstw jednoosobowych i 56,9% gospodarstw dwuosobowych. W całym mieście z emerytury i renty utrzymuje się 38,3% gospodarstw domowych, czyli jedna czwarta (25,4%) mieszkańców miasta. Ten ostatni odsetek jest w Bytomiu niższy w porównaniu z odpowiednim odsetkiem dla całego woj. śląskiego, który wynosi 26,1%.

PRZEMIANY DEMOGRAFICZNE W WYBRANYCH KWARTAŁACH BYTOMIA

Jako przedmiot badań wybrano dwa kwartały miejskie, różniące się położeniem, zabudową, statusem społecznym, a w konsekwencji zróżnicowaniem demograficznym: Knajfeld i Stary Rozbark. Knajfeld (z niemieckiego *Kleinfeld* = małe pole²) to kwartał położony w południowej części dzielnicy Śródmieście, który zaczęto zabudowywać w epoce wilhelmińskiej, kiedy w ścisłym centrum zabrakło terenów budowlanych (DRABINA, 2000). Część zabudowy kwartału stanowią wille i kamienice czynszowe. W tych prestiżowych obiektach znajdują się liczne prywatne gabinety specjalistyczne, kancelarie i przedstawicielstwa różnych firm. Osiągają one najwyższe ceny nieruchomości w mieście. Chociaż około ¾ ludności zamieszkuje w budownictwie przedwojennym, wolnostany są tutaj zjawiskiem niezwykle rzadkim i na ogół krótkotrwałym. Z przeprowadzonych wywiadów z ekspertami i z mieszkańcami wynika, iż przy decyzji o miejscu przeprowadzki najważniejszymi czynnikami okazywały się dostępność mieszkań i wysokość kosztów związanych z nowym mieszkaniem, w tym także ewentualne koszty remontu i renowacji dzielnicy.

Stary Rozbark stanowi centrum obecnej dzielnicy Rozbark – osiedla przyłączonego do miasta w 1927 r. i już wtedy tworzącego z nim obszar ciągłej zabudowy. Zabudowa kwartału składa się głównie z „familoków”, czyli budynków wielorodzinnych dla rodzin robotniczych z przełomu XIX i XX w. Stan techniczny od dawna nieodnawianych budynków jest często krytyczny i od lat 1980. miały z tego powodu miejsce liczne wyburzenia. W okresie transformacji wyburzenia były praktycznie jedyną znaczącą inwestycją publiczną w kwartale. W roku 2002 przeszło ¾ mieszkańców zajmowało budynki zbudowane przed 1937 r. (NSPiM, 2002; PIONTEK, 2006). Aż 7,1 % mieszkań było

² Chociaż sporadycznie spotyka się też nazwę Małe Pole, jednak w tradycji mieszkańców przetrwała spolszczona wersja nazwy niemieckiej, dlatego też ta nazwa używana jest w dalszej części pracy.

niezamieszkanymi niemal wyłącznie z powodów technicznych. Mieszkania nadające się do zamieszkania należą do najtańszych w mieście.

Kwartal ten od chwili powstania zamieszkanym był głównie przez pracowników pobliskich kopalń i innych zakładów przemysłowych. Wskutek restrukturyzacji w latach 90. XX wieku znaczna część dorosłych mieszkańców dzielnicy straciła pracę. Po zamknięciu kopalni Rozbark w 2004 r. (PIONTEK, 2006), mieszkańcy kwartału, przy stopie bezrobocia 26,7% (2004) w skali miasta, znaleźli się praktycznie bez szans na szybkie zatrudnienie. W 2006 r. stopa rejestrowanego bezrobocia w Bytomiu spadła do 21,1%, ale i tak pozostała jedną z najwyższych w woj. śląskim (przeciętna – 12,7%) (*Rocznik statystyczny woj. śląskiego*, 2007) Z wypowiedzi pracowników pomocy społecznej na Starym Rozbarku wynika, że w około połowie tamtejszych gospodarstw domowych ani jedna osoba nie ma pracy.

W maju 2002 r. objęto spisem 4 577 osób na Starym Rozbarku, czyli -3,5% w porównaniu ze spisem z 1988 r. Odwrotna tendencja wystąpiła na Knajfeldzie, gdzie spisano 3 365 osób, czyli 2,2% więcej niż w poprzednim spisie (por. tab. 1). Dane te obejmują jednak także osoby od dłuższego czasu przebywające za granicą (przeszło 80% powyżej roku w momencie spisu). Na Knajfeldzie ich odsetek był minimalny i stanowił jedynie 0,2% mieszkańców.

Dane o deklarowanej narodowości pozwalają przypuszczać, że w migracji zagranicznej biorą udział w większym stopniu narodowości niepolskie zamieszkujące Bytom. Udział osób podających inną narodowość niż polska – a więc głównie niemiecką i śląską – wyniósł na Starym Rozbarku 4,7% i był przeszło dwukrotnie wyższy niż na Knajfeldzie (2,2%). Osoby te miały więcej możliwości wykorzystania sieci powiązań (np. rodzinnych) w celu zatrudnienia na niemieckim i innych zagranicznych rynkach pracy.

Struktury wiekowe mieszkańców obydwu kwartałów podczas ostatnich spisów odbiegały od sytuacji ogólnej w Bytomiu. Tak jak na terenie całego miasta, zauważalne jest starzenie się demograficznej ludności, przede wszystkim wskutek ubytków ludności w wieku przedprodukcyjnym. Zasadniczą różnicą jest jednak o wiele mniejsza dynamika tych przemian w obydwu kwartałach. (tab. 2), a zwłaszcza stabilny udział ludności w wieku poprodukcyjnym na Knajfeldzie. Na Starym Rozbarku jej odsetek wzrósł nieznacznie (o 0,9 punktu procentowego, czyli przeszło cztery razy mniej niż na terenie całego Bytomia). W przypadku Knajfeldu można stwierdzić, że już w latach 1980. obserwowano w kwartale zaawansowany proces starzenia się mieszkańców. Potwierdzają to badania A. ŻYŚKI (1993),

który analizując wyniki NSP z 1988 r. dla śródmieścia Bytomia, w nawiązaniu do klasyfikacji E. ROSSSETA (1975), stwierdził mocno zaawansowany stan starości demograficznej oraz bardzo wysoki odsetek gospodarstw domowych emerytów i rencistów, wynoszący wówczas 28,7% (24,5% w Bytomiu w 1988), a w niektórych rejonach spisowych sięgający nawet 35,8% (ŻYŚKO, 1993).

Tabela 2. Struktura wiekowa mieszkańców Starego Rozbarku, Knajfeldu i Bytomia w 1988 r. i 2002 r.

Table 2. The age structure of the inhabitants of Stary Rozbark, Knajfeld and Bytom in 1988 and 2002

Grupa wiekowa	Spis ludności 1988			Spis ludności 2002		
	0-14	15-64	> 65	0-14	15-64	> 65
Stary Rozbark	20,6	66,7	12,7	18,8	67,6	13,6
Knajfeld	18,1	64,3	17,7	16,2	66,1	17,7
Bytom	23,0	68,8	8,2	16,0	72,0	12,0

Zródło: opracowanie własne na podstawie NSP 1988 i NSPIM 2002

W obu kwartałach, podobnie jak w całym mieście wzrósł udział osób z wykształceniem wyższym; w kwartale Knajfeld osiągnął wielkość 14,7%, dwukrotnie przewyższającą średnią dla miasta, na Starym Rozbarku niższą (4,7%). Wysoki odsetek osób z wyższym wykształceniem może pośrednio wskazywać na pojawienie się na Knajfeldzie stosunkowo młodych, dobrze wykształconych osób, tworzących jednoosobowe gospodarstwa domowe, których udział w 2002 r. wyniósł 36,3%. Udział jednoosobowych gospodarstw domowych był wysoki również na Starym Rozbarku i wynosił 39,5%. Jeszcze niedawno tworzyły je głównie starsze, owdowiałe osoby. Prawie połowa takich gospodarstw domowych w obu dzielnicach przypada obecnie na młodsze grupy wiekowe. Przyczyny można upatrywać m. in. w większej liczbie rozwodów – w okresie 199–2006 ich liczba na 1000 mieszkańców wzrosła z 1,1 do 2,8‰ (*Przemiany demograficzne*, 2007) – ale też w coraz częściej praktykowanym wśród młodych życiu w pojedynkę z wyboru. Wśród osób starszych wciąż rosnąca liczba jednoosobowych gospodarstw domowych spowodowana jest wydłużeniem średniej długości życia. W przypadku Starego Rozbarku do powstawania jednoosobowych gospodarstw domowych przyczyniła się zapewne także emigracja, obejmująca nieraz pojedynczych członków gospodarstwa domowego, częściej młodych mężczyzn. Szczególnie na Starym Rozbarku wyraźna była nadwyżka kobiet nad liczbą mężczyzn w grupie wiekowej 30–44 letnich, sięgająca 17% (na Knajfeldzie – tylko 3,3%). Tego typu sytuacja prowadzi w licznych przypadkach do rozpadu gospodarstwa domowego. Przyczynia się to wzrostu liczby gospodarstw monoparentalnych (HEFFNER, 2003). Z drugiej strony utrudnia to powstawanie gospodarstw domowych wieloosobowych, ze względu na brak potencjalnego partnera. Liczne kohabitacje na Starym Rozbarku cechuje krótki staż i częściej też ule-

gają one rozpadowi, a sporą część gospodarstw domowych z dziećmi stanowią rodziny rekonstruowane. Udział kohabitujących par z dziećmi (6,7%) był w momencie spisu prawie dwukrotnie wyższy niż na Knajfeldzie (3,5%) (NSPIM, 2002).

Także liczba dwuosobowych gospodarstw domowych znacznie wzrosła w okresie między spisem 1988 a 2002. Starsze wiekowo gospodarstwa domowe „skurczyły się” zazwyczaj z czasem do obecnego wymiaru po odchowaniu potomstwa, które założyło własne gospodarstwa domowe. Od przedostatniego spisu znacznie zmniejszyła się liczba dzieci i młodsze gospodarstwa domowe albo ich jeszcze nie mają, albo też ich mieć nie będą. To ostatnie dotyczy przede wszystkim, acz nie tylko, coraz popularniejszego modelu gospodarstw domowych, opartych na związkach partnerskich. Pary żyjące w takich związkach nie zawsze planują wiązanie się na stałe, a jeszcze rzadziej sformalizowanie związku czy posiadanie potomstwa.

Mimo mniejszej liczby dzieci, wzrosła liczba rodzin niepełnych, tworzących gospodarstwo domowe. Podczas kiedy liczba par z dziećmi pozostała na niemal niezmiennym poziomie, liczba samotnie wychowujących rodziców wzrosła w latach 1988–2002 o przeszło 60% (NSPIM, 2002).

UWAGI KOŃCOWE

Przedstawione tendencje zmian demograficznych w Bytomiu są charakterystyczne dla większości miast centralnej części woj. śląskiego. Cechuje je znaczący spadek liczby mieszkańców, spowodowany głównie ubytkiem naturalnym i migracyjnym, starzenie się społeczeństwa, wzrost jedno- i dwuosobowych gospodarstw domowych oraz związków partnerskich o charakterze nierodzinnym. Zmiany te wykazują podobieństwo do trendów charakterystycznych dla drugiego przejścia demograficznego, obserwowanego w krajach Europy Zachodniej od lat 60. XX wieku.

LITERATURA

- Buchhofer E. 1975: Die Bevölkerung Oberschlesiens seit 1945. In: Bahr E., Breyer R. & E. Buchhofer (ed.): Oberschlesien nach dem Zweiten Weltkrieg. Verwaltung–Bevölkerung–Wirtschaft. Marburg/Lahn: 46–97.
- Buzar S., Ogden P., Hall R., 2005: Households matter: the quiet demography of urban transformation. *Progress in Human Geography*, 29 (4): 413–436.
- Drabina J., 2000: Historia Bytomia 1254–2000. Bytom.
- Gierczak D., 2005: Emigracja z Polski do RFN w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. W: Wahla A. (red.): Transformační procesy 1990–2005. Sborník příspěvků z Mezinárodní geografické konference. Ostrava: 293–304.
- Gober P., 1990: The Urban Demographic Landscape. In: Myers D. (ed.): *Housing Demography. Linking Demographic Structure and Housing Markets*. Madison, London: 232–248.
- Haase A., Kabisch S., Steinführer A., 2005: Reurbanisierung – eine Chance für die dauerhafte Nutzung innerstädtischer Wohngebiete? *Jahrbuch Stadterneuerung* 2004/ 2005: 77–94.
- Heffner K., 2003: Migracje zagraniczne z Polski i do Polski oraz ich perspektywy. W: Rauziński R. (red.): *Ludność Śląska – procesy demograficzne i społeczne w okresie transformacji ustrojowej*. Opole: 93–109.
- Kohler H.-P., Billari F., Ortega J., 2002: The Emergence of Lowest-Low Fertility in Europe during the 1990s. *Population and Development Review* 28: 641–680.
- Kotowska I., 2001: Poland – Demographic Changes since 1989. *Der Donauraum* 41: 50–73.
- Lesthaeghe R., van de Kaa D. (ed.) 1986: *Bevolking: Groei en Krimp*. Deventer.
- NSPIM, 2002, Bytom, Urząd Statystyczny, Katowice.
- Okólski M., 2003: Demografia. Podstawowe pojęcia, procesy i teorie w encyklopedycznym zarysie. Warszawa.
- Przemiany demograficzne w województwie śląski w latach 2000–2006, Urząd Statystyczny, Katowice.
- Piontek D., 2006: Przemiany krajobrazu kulturowego Bytomia (na przykładzie wybranych dzielnic). WNoZ UŚ, Sosnowiec (m-pis).
- Rocznik Demograficzny 2000–2007, GUS, Warszawa.
- Rocznik statystyczny woj. katowickiego, 1986. WUS, Katowice.
- Rocznik statystyczny woj. śląskiego, 2007. US Katowice.
- Rosset E., 1975: *Demografia Polski*. PWN, Warszawa.
- Schnur O., 2008: Quartierforschung im Überblick: Konzepte, Definitionen und aktuelle Perspektiven. In: Schnur O. (ed.) *Quartierforschung, Zwischen, Theorie und Praxis*. Wiesbaden.
- Sobotka T., Zeman K., Kantorová V., 2003: Demographic Shifts in the Czech Republic after 1989: A Second Demographic Transition View. *European Journal of Population*, 19: 249–277.
- Steinführer A., Haase A., 2007: Demographic Change as a future challenge for cities in East Central Europe. *Geografiska Annaler* 89B, 2/2007: 183–195.
- Tkocz M., 1998: Funkcje miast strefy węzłowej aglomeracji górnośląskiej, *Czasopismo Geograficzne*, z 3–4: 309–321.
- Urząd Miejski w Bytomiu (2006–2008): Raport o stanie miasta. Bytom: Biuro Rozwoju Miasta.
- Węclawowicz G., 2002: *Przestrzeń i społeczeństwo współczesnej Polski. Studium z geografii społeczno-gospodarczej*. Warszawa.
- van de Kaa D., 1987: Europe's Second Demographic Transition. *Population Bulletin* 42: 1–57.
- van de Kaa D., 2004: The true commonality: In reflexive modern societies fertility is a derivative. *Population Studies*, 58 (1): 77–81.
- www.stat.gov.pl – Główny Urząd Statystyczny (GUS) [16.02.2008].
- Żyśko A., 1993: Zagospodarowanie przestrzeni a warunki życia ludności w śródmieściu Bytomia. WNoZ UŚ, Sosnowiec: (m-pis).